

การสร้างต้นแบบสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ โดยการมีส่วนร่วมของชาวนา ตำบล บึงกาสาม อำเภอนองเสือ จังหวัดปทุมธานี

Creating a Prototype of the Organic Farmer Leadership Council with the
Participation of Farmers in Bueng Ka Sam sub-district, Nong Suea District,
Pathum Thani Province

ดร.ณศักรดี ตติยะลาภา¹ พิษณุ แก้วตะพาน² และมยุรี รัตนเสริมพงศ์³

Darunsak Tatitalapa, Phissanu Kaewtaphan and Mayuri Rattanasermpong

Received: April 25, 2023

Revised: August 04, 2023

Accepted: August 21, 2023

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้เป็นงานวิจัยที่ใช้ชุมชนเป็นฐานในการศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสถานการณ์ของการทำนาและชาวนาในตำบลบึงกาสาม 2) สร้างต้นแบบสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์โดยการมีส่วนร่วมของชาวนา ตำบลบึงกาสาม และ 3) พัฒนาศักยภาพชาวนาต้นแบบนำไปสู่การทำนาเกษตรอินทรีย์ผ่านสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ ตำบลบึงกาสาม ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ กลุ่มแกนนำสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ จำนวน 15 คน จาก 9 หมู่บ้าน ชาวนา 30 คน และภาคีเครือข่าย 5 คน วิธีการศึกษาวิจัย ได้แก่ การค้นคว้าและวิเคราะห์จากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม การสังเกตการแบบมีส่วนร่วม และการจัดเวทีสาธารณะ ผลการวิจัย พบว่า 1) สถานการณ์ของการทำนาของชาวนาใน ต.บึงกาสาม มีการทำนาลดลง มาจากปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่

¹ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์; Valaya Alongkron Rajabhat University under the Royal Patronage

² สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง; King Mongkut Institute of Technology Ladkrabang

³ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี; Thepsatri Rajabhat University

Corresponding author, e-mail: mnida7@gmail.com, Tel. 081-5454560, 094-7974936

ปัจจัยปัญหาดินเปรี้ยว ปัจจัยการเปลี่ยนอาชีพจากชาวนาเป็นชาวสวนส้มเขียวหวานและกล้วย
ปัจจัยต้นทุนการใช้สารเคมีและการขาดแรงงานทำนา ปัจจัยการขยายตัวของเมือง ปัจจัยการขาด
การรวมกลุ่มชาวนา และปัจจัยหนี้สินชาวนาและพ่อค้าคนกลางกดราคา 2) การสร้างต้นแบบสภา
ผู้นำชาวนาอินทรีย์โดยการมีส่วนร่วมของชาวนา พบว่า มีการดำเนินการจัดตั้งสภาผู้นำชาวนา
อินทรีย์ต้นแบบขึ้นผ่านการรับรองจากสภาองค์กรชุมชนตำบลบึงกาสาม มีการกำหนดที่มา
กำหนดบทบาทหน้าที่ จัดทำแผนดำเนินงาน พัฒนาระบบกลไก ค้นหาภาคีเครือข่ายเข้าร่วมหนุน
เสริม ดำเนินงานติดตามและประเมินผล และสภาผู้นำชาวนาฯ มีความเป็นประชาธิปไตย และ 3)
พัฒนาศักยภาพชาวนาต้นแบบนำไปสู่การทำนาเกษตรอินทรีย์ผ่านสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ต้นแบบ
พบว่า การเสริมพลังผู้นำชาวนาบนฐานการมีส่วนร่วม การพัฒนาศักยภาพชาวนาผ่านงานวิจัยเชิง
ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน การอบรมเครื่องมือวิจัยชุมชน การศึกษาดูงานใน
พื้นที่ตัวอย่าง

คำสำคัญ: ต้นแบบสภาผู้นำชาวนา, ชาวนาอินทรีย์, การมีส่วนร่วม

Abstract

This research article was a community-based research. The objectives of the research were 1) to study the situation of rice farming and farmers in Bueng Ka Sam Subdistrict; 2) to create an organic farmer leadership council model with the participation of farmers in Bueng Ka Sam Subdistrict; and 3) to develop the potential of model farmers leading to organic farming through the organic farmer leaders council in Bueng Ka Sam Subdistrict. Population and sample included 15 leaders of the organic farmer leader council from 9 villages, 30 farmers and 5 network partners. Research methods included research and analysis from documents, in-depth interview group interview, participatory observation and organizing public forums. The results of the research found that 1) the situation of rice farming among farmers in Bueng Karn Sam subdistrict had decreased. It came from various factors including problem factors of acidic soil, factors for changing careers from farmer to tangerine and banana grower. Factors included the cost of using chemicals and the lack of labor for farming, urban expansion factors. In addition, there were other factors as

follows: factors of lacking farmer organization and the factor of farmer debt and middlemen pushing down prices; 2) creation of an organic farmer leadership council model with the participation of farmers found that the establishment of an organic farmer leadership council model was approved by the council of Bueng Ka Sam Subdistrict Community Organization. The origin was determined. Roles and duties were defined. An operational plan has been prepared. Mechanisms have been developed. There was a search for network partners to join in supporting. There was monitoring and evaluation work and the farmer leader council was democratic; and 3) development of the potential of model farmers leading to organic farming through the model organic farmer leader council. It was found that there was empowerment of farmer leaders based on participation. Farmers' potential was developed through community-based participatory action research. There was training in community research tools. There was a study tour in the sample area.

Keywords: Farmer Leadership Council Model, Organic Farmers, Participation

บทนำ

ปัญหาความเหลื่อมล้ำและหนี้สินชาวนาอยู่คู่กับสังคมไทยมาอย่างยาวนาน เสี่ยงเรียกร้องของชาวนาเพื่อให้รัฐช่วยแก้ไขปัญหาและบรรเทาความเดือดร้อนของชาวนาทั่วประเทศ เกิดขึ้นทุกยุคทุกสมัย ถึงแม้จะมีโครงการช่วยเหลือจากภาครัฐจำนวนมากในหลายทศวรรษที่ผ่านมา แต่การแก้ไขปัญหาดังกล่าวก็ยังไม่เกิดขึ้นอย่างจริงจัง ซึ่งก็ยังไม่สามารถบรรเทาปัญหาหนี้สินชาวนาให้ลดลงได้เลย จากข้อมูลของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรระบุว่าในปีการผลิตของชาวนาในปี 2559 ถึงปี 2560 มีจำนวนครัวเรือนที่ทำชาวนาปีถึงจำนวน 3.7 ล้านครัวเรือน และนาปรังจำนวน 4.68 แสนครัวเรือน จึงนับว่าชาวนายังเป็นพลเมืองส่วนใหญ่ของประเทศไทย อย่างไรก็ตามปัญหาความยากจนของชาวนาไทยยังคงเป็นปัญหาที่ยืดเยื้อกันมาอย่างยาวนาน แม้ว่าที่ผ่านมาเกือบทุกรัฐบาลต่างพยายามออกมาตรการแก้ไขปัญหามา แต่ผลที่ออกมากลับไม่เป็นไปตามคาด โดยปัญหาหลักความยากจนของชาวนาเกิดจากวงจรการขายข้าวในปัจจุบันที่ต้องขายข้าวทั้งหมดผ่านพ่อค้าคนกลางหรือโรงสีพร้อมกัน ทำให้ข้าวราคาตกต่ำและชาวนาไม่ได้กำไรอย่างที่คาดหวังไว้ หรือแม้แต่การใช้สารเคมีเพื่อเร่งให้ได้ผลผลิตทำให้ชาวนาต้องเสียเงินเพื่อซื้อสารเคมีมาใช้ซึ่งเกิดต้นทุนสูงเมื่อเทียบกับ

รายได้จากการเก็บเกี่ยวย่อมเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหานี้สืบตามมา นอกจากนี้ปัญหานี้สืบสวนส่วนใหญ่มีการกวนอกระบบและในระบบ จากรายงานของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์พบว่า อัตราการเกิดขึ้นของหนี้สินปลายปีเฉลี่ยของเกษตรกร ในปี 2553-2554 เพิ่มขึ้นจาก 54,061 บาทต่อครัวเรือน เป็น 123,454 บาทต่อครัวเรือน และเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าตัว ในปี 2555-2556 มีอัตราการเพิ่มเกินกว่าร้อยละ 20 ต่อปี กล่าวคือ ปี 2555 หนี้สินปลายปีเฉลี่ยของเกษตรกร 82,572 บาท ต่อครัวเรือน ปี 2556 มีหนี้สินปลายปีเฉลี่ยของเกษตรกร 100,977 บาทต่อครัวเรือน สำหรับปี 2558-2559 มีหนี้สินปลายปีเฉลี่ยของเกษตรกร 122,695 บาท ต่อครัวเรือน และ 123,454 บาทต่อครัวเรือน ซึ่งมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตามลำดับของเกษตรกรและชาวนาไทย (พรทิพย์ สำราญจิต, 2562) สำหรับจังหวัดปทุมธานีเป็นสังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท ถึงแม้ว่าจะเป็นจังหวัดปริมณฑลแต่ในหลายอำเภอของจังหวัดปทุมธานี ยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรมอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอำเภอหนองเสือ มีพื้นที่เขตติดต่อจังหวัดนครนายกและจังหวัดสระบุรี เป็นพื้นที่เกษตรกรรม มีการทำนาอยู่จำนวนมาก และยังประสบปัญหาความเหลื่อมล้ำและความยากจน ซึ่งประเด็นปัญหาไม่แตกต่างไปจากจังหวัดอื่นที่ชาวนาประกอบอยู่ เช่น ปัญหาการเช่าที่นาเพราะขาดที่ดินทำกินของตนเอง การใช้สารเคมีเพื่อเร่งในการผลิต การประสบกับภัยพิบัติและปัญหาราคาข้าวตกต่ำ ที่ยังคงต้องอาศัยมาตรการทางนโยบายของรัฐบาล ซึ่งมีความไม่แน่นอนของนโยบายช่วยเหลือชาวนาของแต่ละรัฐบาล

จากประเด็นดังกล่าวข้างต้น แกนนำชาวนาในเขตพื้นที่ตำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี อย่างเช่น กำนัน “ทองสุข สิลิต” และนางสาวเพ็ญรุ่ง สุขแสง ซึ่งเป็นแกนนำพื้นที่และยังเป็นนักวิจัยชุมชน ได้ร่วมกันพัฒนาโจทย์วิจัยกับคณะนักวิจัยในการมองถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวนาโดยเน้นปัญหาของพื้นที่เป็นตัวตั้ง และเกิดจากความต้องการการกลุ่มชาวนาที่เห็นว่าในพื้นที่ตำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรม มีการทำนาเป็นหลักโดยมีจำนวนที่นาารวมกันประมาณ 5,000 ไร่ และมีชาวนาประมาณจำนวน 200 คน ซึ่งส่วนใหญ่ชาวนาในพื้นที่ยังคงใช้สารเคมีในการทำนา เพราะด้วยความเคยชินว่าการใช้สารเคมีจะทำให้ได้ผลผลิตที่ดี อีกทั้งขาดความรู้ในการทำนาแบบอินทรีย์เมื่อเกิดการใช้สารเคมีย่อมส่งผลกระทบต่อค่าใช้จ่ายที่สูง ซึ่งส่งผลกระทบต่อสุขภาพชาวนากลายเป็นภาระและเป็นหนี้สินหมุนเวียนไม่จบสิ้น จากประเด็นปัญหาดังกล่าวจึงทำให้นักวิจัยและแกนนำชุมชนชาวนา ได้เริ่มพัฒนาโจทย์งานวิจัยร่วมกันผ่านกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น Community-Based Research: CBR โดยเห็นว่า การสร้างการเปลี่ยนแปลงปัญหาชาวนาที่ประสบปัญหาต่าง ๆ นั้น จะได้หลุดพ้นจากวงจรความยากจนที่ดำรงอยู่ ดังที่ได้กล่าวไปข้างต้นนั้น ควรจะต้องมีการสร้างกลุ่มหรือรวมกลุ่มของผู้นำชาวนาในลักษณะ

คล้ายสภาผู้นำหรือสภาผู้เฒ่าเหมือนในสังคมอดีต ที่ผ่านการพูดคุยและเกิดข้อตกลงในการแก้ไขปัญหาต่างๆผ่านสภาผู้เฒ่าที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือ ดังนั้นในงานวิจัยนี้จะต้องเป็นการพัฒนาและสร้างต้นแบบสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ให้เกิดขึ้น เพื่อเป็นกลไกของการพูดคุย ตกลงร่วมกันของแกนนำชาวบ้านเพื่อนำไปสู่แก้ไขปัญหาของชาวบ้าน การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมชาวนาไปสู่นาอินทรีย์ของชาวนาดำบลบึงกาสาม ในอนาคต อีกทั้งหากได้ทดลองและพัฒนาสภาผู้นำชาวนาให้เกิดผลจากการวิจัยนี้ สภาผู้นำชาวนาอินทรีย์นี้จะเป็นต้นแบบที่สามารถนำไปปรับใช้และขยายผลไปในพื้นที่อื่น ๆ ต่อไป โดยการทำงานวิจัยนี้จึงมีประเด็นคำถามวิจัยและต้องการหาคำตอบดังนี้

1. การสร้างต้นแบบสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ โดยการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ตำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี ควรเป็นอย่างไร
2. การพัฒนาศักยภาพชาวนาด้านแบบในการทำนาเกษตรอินทรีย์ ผ่านสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ตำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี ควรเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์ของการทำนาและชาวนาในตำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี
2. เพื่อสร้างต้นแบบสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์โดยการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ตำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี
3. เพื่อพัฒนาศักยภาพชาวนาด้านแบบในการทำนาเกษตรอินทรีย์ผ่านสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ตำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี

วิธีดำเนินการวิจัย

ขอบเขตการวิจัย การวิจัยนี้งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่มีลักษณะการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) และการพัฒนางานวิจัยที่นำไปสู่งานวิจัยที่ใช้ชุมชนเป็นฐานในการศึกษา ในการสร้างต้นแบบสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์โดยการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ตำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี

ขอบเขตเนื้อหา งานวิจัยนี้ศึกษาสถานการณ์ของการทำนาและชาวนาในตำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี เป็นสร้างต้นแบบสภาผู้นำชาวนาเกษตรอินทรีย์และพัฒนาศักยภาพแกนนำชาวนาในการทำนาเกษตรอินทรีย์ผ่านสภาผู้นำชาวนาโดยการมีส่วนร่วมของชาวนาดำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี

ขอบเขตประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ กลุ่มแกนนำสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ จำนวน 15 คน จาก 9 หมู่บ้าน ชาวนา 30 คน และภาคีเครือข่าย 5 คน ในพื้นที่ ตำบลบึงกาสาม อำเภอนองเสือ จังหวัดปทุมธานี

วิธีการเก็บรวบรวมวิจัยและเครื่องมือวิจัย ได้แก่

1. การค้นคว้า และวิเคราะห์จากเอกสาร ประกอบด้วย เอกสารชั้นต้น ได้แก่ หนังสือรายงาน เอกสารสรุปประชุมสัมมนา รายงานสถิติของหน่วยงานราชการ และเอกสารชั้นรอง เช่น บทความ รายงานวิจัย วารสาร หนังสือพิมพ์ เป็นต้น

2. การสัมภาษณ์เชิงลึก แกนนำสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ จำนวน 3 คน และภาคีเครือข่ายจำนวน 2 คน โดยใช้เครื่องมือวิจัยแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง

3. การสัมภาษณ์กลุ่ม โดยทำการสนทนากลุ่มกับกลุ่มแกนนำสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ จำนวน 15 คน และชาวนา 30 คน ภาคีเครือข่าย 5 คน โดยมีใช้เครื่องมือวิจัยแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และเครื่องมือวิจัยชุมชน ได้แก่ ต้นไม้ปัญหา ต้นไม้ผลผลิต Timeline ตึกตาผู้นำชาวนา และโอ่งชีวิต

4. การสังเกตการแบบมีส่วนร่วม โดยผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน เข้าสังเกตการณ์กับกลุ่มตัวอย่างในการขับเคลื่อนการสร้างสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ต้นแบบ และการสังเกตการณ์ชาวนาในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่นำไปสู่การทำนาอินทรีย์ การเข้าประชุมประจำเดือน

5. การจัดเวทีสาธารณะ หรือเวทีประชาคม เป็นกระบวนการประชุม กระบวนการกลุ่ม และกระบวนการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เช่น การพัฒนาสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ การคืนข้อมูล การพัฒนาศักยภาพชาวนาอินทรีย์ เป็นต้น

การวิเคราะห์ข้อมูล งานวิจัยนี้เป็นการการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป ในการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งส่วนใหญ่ข้อมูลที่น่ามาวิเคราะห์ จะเป็นข้อความบรรยาย ซึ่งได้จากการสังเกต สัมภาษณ์ และจดบันทึก โดยการวิเคราะห์ แบบอุปนัย การวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบข้อมูล และการวิเคราะห์โดยการจำแนกชนิดข้อมูล

2. การวิเคราะห์เนื้อหา เป็นข้อความบรรยายเหมือนกัน แต่เป็นการกระทำกับข้อมูลที่ได้จากเอกสาร จะกระทำโดยการพยายามทำให้ข้อมูลนั้นเป็นจำนวนที่นับได้ มักใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารในการวิจัยเอกสาร

สรุปผลการวิจัย

1. สถานการณ์ของการทำนา และชาวนาในตำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี พบว่า ปัจจุบันสถานการณ์การทำนาลดลงมาจากปัจจัยต่าง ได้แก่

1.1 ปัจจัยปัญหาดินเปรี้ยว ในปัจจุบันสถานการณ์การทำนาปลูกข้าวตำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานีมีจำนวนหมู่บ้านทั้งหมด 9 หมู่บ้าน มีการทำนาในพื้นที่ตำบลบึงกาสามในปัจจุบัน โดยมีชาวนา จำนวน 227 ครัวเรือน มีพื้นที่การทำนาปี จำนวน 4,376.75 ไร่ ในขณะที่สาเหตุหนึ่งของการลดลงในการทำนาของคนในพื้นที่ คือ บริเวณเขตพื้นที่อำเภอหนองเสือ รวมถึงพื้นที่ตำบลบึงกาสามเป็นที่ราบลุ่ม ดินมีลักษณะเป็น ดินเหนียวจัด ระบายน้ำไม่ดี การไหลบ่าของน้ำผิวดินเข้า ไม่เหมาะกับการปลูกพืชไร่ และทำนาข้าวได้ผลผลิตต่ำ โดยแหล่งน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกจะใช้น้ำจากคลองรังสิตประยูรศักดิ์เป็นหลัก อย่างไรก็ตามสภาพดินเปรี้ยวยังเป็นปัญหาที่ชาวนาต้องมีการปรับปรุงดิน ซึ่งต้องมีการปรับปรุงโดยใช้ปูนขาวควบคู่กับการใช้ปุ๋ยเคมี เพื่อให้การเพาะปลูกได้ผลผลิตดีขึ้น การแก้ไขปัญหาดินเปรี้ยวสอดคล้องชาวนาท่านหนึ่งได้สะท้อนปัญหาดินเปรี้ยวด้วยการปรับปรุงดิน โดยเขากล่าวว่า “การปรับปรุงดินเราต้องใช้ปูนขาวเพื่อช่วยทำให้ลดความเปรี้ยวของดินนะ และการจะทำให้ผลดีออกมาให้ดีมากขึ้นก็ต้องใช้ปุ๋ยเคมีด้วย เพราะทุกวันนี้ดินเปรี้ยวถ้าไม่ทำอะไรเลยมันก็ไม่สามารถทำนาให้ได้ผลผลิตออกมาดีได้ ทุกวันนี้คนก็ไม่อยากทำนากันแล้ว ยิ่งลูกหลานมันไม่เอาเลย แล้วผมจะมีแรงอะไรไปทำ เรามันอายุก็มากขึ้นไปเรื่อย ๆ ” (ชาวนาไม่เปิดเผยนาม, 2563, 19 ธันวาคม)

1.2 ปัจจัยการเปลี่ยนอาชีพจากชาวนาเป็นชาวสวนส้มเขียวหวานและกล้วย พุ่มรังสิต บริเวณคลอง 7 ถึงคลอง 13 คือบริเวณตำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี แต่เดิมเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ทำนา ทำสวน ในปี พ.ศ. 2525-2530 เกษตรกรได้เริ่มปรับเปลี่ยนพื้นที่นา มาเป็นร่องสวน เพื่อปลูกส้ม นิยมปลูกกันมากขึ้นและขยายการผลิต คือ “ปลูกส้มเขียวหวาน” ที่เป็นพันธุ์ที่มาจากบางมด และย่นตลิ่งชัน การปลูกส้มเขียวหวานเพื่อทดแทนการทำนาที่ได้ผลผลิตต่ำราคาไม่สูง ชาวนาจึงเริ่มนิยมนำมาปลูกกันมา กล่าวกันว่าพื้นที่เพาะปลูกส้มเขียวหวานมีอยู่ประมาณถึง 150,000 ไร่ กระจายกันอยู่ในพื้นที่อำเภอหนองเสือ ลำลูกกา ธัญบุรี คลองหลวง เป็นต้น นางเพ็ญรุ่ง เสาะแสวง นักวิจัยชุมชนได้กล่าวว่า “ส้มรังสิตที่เรารู้จักกันดี หรือคือส้มเขียวหวานที่จริงก็มาจากพันธุ์ส้มที่บางมด แล้วเริ่มมีการมาปลูกในบริเวณหนองเสือ เพราะว่าราคาส้มสามารถทำรายได้ดีกว่าการทำนาที่ราคาไม่สูงเท่าส้ม แกรมเป็นไม้ยืนต้นที่ปลูกที่แม้มีระยะเวลาในการเก็บแต่ก็ดีกว่าการทำนา แต่ตอนหลังๆ ส้มรังสิต เริ่มหายไปเพราะปัญหาเรื่องน้ำเสีย ดินเปรี้ยว และเกิดส้มระบาด” (เพ็ญรุ่ง เสาะแสวง, 2564, 16 มกราคม)

เมื่อสัมรังสิตได้หายไปเพราะเกิดโรคระบาด ประกอบกับปัญหาดินเปรี้ยวทำให้การปลูกได้ทำให้การปลูกสัมรังสิตค่อย ๆ หายไป และในเวลาต่อมาเกิดความนิยมปลูกกล้วยหอมในช่วง 20 ปีที่ผ่านมาจนปัจจุบันเริ่มมีการปลูกกันมากจนพื้นที่ตำบลบึงกาสามกลายเป็นแหล่งปลูกกล้วยหอมทองอันดับหนึ่งของประเทศไทย ทำให้ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ไทย เมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2563 ทะเบียนเลขที่ สช 63100136 และมีค่าความหวานตั้งแต่ 16 - 23 องศาบริกซ์ (สำนักงานจังหวัดปทุมธานี, 2563) นายชัชวาล ทินประยงค์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8 ตำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี โดยกล่าวว่ากล้วยหอมทองปทุมธานีปลูกกันมาประมาณ 20 ปี มีชื่อเสียงดังจนเกษตรกรจากต่างจังหวัดต้องนำพันธุ์ไปปลูก และช่วงนี้ถือว่ากล้วยหอมสามารถสร้างรายได้ดี โดยราคาขายเฉลี่ยละ 130-200 บาท แต่หากเป็นช่วงเทศกาลอย่าง เช่น เทศกาลตรุษจีนจะมีราคาเฉลี่ยละ 250 บาท ถือว่าสร้างรายได้ในชาวสวนได้อย่างดี

1.3 ปัจจัยต้นทุนการใช้สารเคมี และการขาดแรงงานทำนา สำหรับปัญหาการใช้สารเคมีได้กลายเป็นพฤติกรรมของชาวนา โดยเฉพาะความคุ้นเคยการใช้สารเคมี เพราะเชื่อว่าทำให้ได้ผลผลิตข้าวดี เกิดความเสี่ยงต่อข้าวน้อย เมื่อใช้สารเคมีในระยะนานจึงเกิดความเคยชิน และไม่ได้คิดที่จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการใช้สารอินทรีย์เพราะชาวนาไม่พร้อม “เสี่ยง” กับการได้เกิดผลผลิตออกมา หากได้ผลผลิตที่ต่ำไม่มีใครช่วยพวกเขาได้เพราะเงินทุกบาทที่ชาวนาลงทุนไปกับการทำนา เป็นเงินที่กู้หนี้ยืมสินทั้งในและนอกระบบทั้งนั้น เมื่อเป็นอย่างนี้ชาวนาจึงต้องมีการใช้สารเคมีและทำนาแบบเน้นการทำนาปรัง เพื่อให้ได้ผลผลิตมากที่สุดจนลืมนึกถึงคุณภาพของข้าวที่นำไปปลูก ดังนั้นชาวนาท่านหนึ่ง ได้กล่าวว่า “ทุกวันนี้ก็ต้องใช้ยาฆ่าหญ้าพวกพาราควอตบ้าง ยาฆ่าแมลงพวกอะบาเม็ก และปุ๋ยเร่งผลผลิตพวก 16-16-16 เพราะมันจะช่วยให้ได้ผลผลิต ใครจะไปมีแรงมีเวลา หรือมีคนไปตัดหญ้าไม่มีหรอก จะเน้นอินทรีย์มันได้ผลผลิตที่น้อย เงินเราไม่มีพอที่มารอผลผลิตที่น้อยแล้วแต่ใช้สารอินทรีย์ไม่ทันกินหรอกครับ” (ชาวนาไม่เปิดเผยนาม, 2563, 19 ธันวาคม)

1.4 ปัจจัยการขยายตัวของเมือง ทำให้คนรุ่นใหม่กับการหันหลังวิถีชาวนาสู่การทำงานโรงงาน จังหวัดปทุมธานีเป็นเมืองปริมณฑล มีการขยายที่อยู่อาศัยและโรงงานอุตสาหกรรมสูง และได้ขยายเข้ามาสู่พื้นที่ตำบลบึงกาสาม หนองเสือ เมื่อมีความต้องการที่อยู่อาศัยและการขยายโรงงานปัจจัยนี้ย่อมส่งผลต่อพื้นที่นาลดลงโดยปริยาย แต่สิ่งสำคัญที่ตามมาคือ “วิถีชีวิต” ของชาวนาได้เปลี่ยนแปลงไปด้วย เนื่องจากการทำนาเป็นวิถีการเพาะปลูกส่วนหนึ่งที่ต้องอาศัยธรรมชาติ ผูกติดสภาพภูมิประเทศ และภูมิอากาศอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็น ปัญหาภัยแล้ง ปัญหาแมลงศัตรูพืช ปัญหาดินเปรี้ยว สิ่งเหล่านี้คือปัจจัยทางธรรมชาติ ในขณะที่ยังมีปัจจัยทางเศรษฐกิจ และสังคมอีกที่ทำให้อาชีพชาวนาไม่หลุดพ้นจากความยากจน เช่น ปัญหาราคาข้าวที่ถูก

พ่อค้าคนกลางกดราคา ปัญหาการขาดการประกันราคาข้าวที่ขึ้นกับนโยบายรัฐบาล ปัญหานี้สืบเป็นต้น ดังนั้นอาชีพชาวนาจึงเป็นความเสี่ยงที่มีความไม่แน่นอนในการสร้างรายได้ให้ตนเอง เมื่อมีโรงงานเข้ามาในพื้นที่และความต้องการแรงงานจำนวนมาก ประกอบกับการทำงานในโรงงานเป็นเงินเดือนที่ได้รับประจำอย่างแน่นอน อีกทั้งการทำงานในลักษณะในโรงงานไม่ต้องตากแดดที่ร้อนยิ่งทำให้คนรุ่นใหม่ที่เกิดและเติบโตมาในพื้นที่และเห็นวิถีชีวิตความไม่แน่นอน ส่วนใหญ่จึงหันหลังจากไร่นาของพวกเขามา และเดินเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรม

1.5 ปัจจัยการขาดการรวมกลุ่มชาวนา การขาดการรวมของชาวนาในพื้นที่ตำบลบึงการสาม ยังไม่เป็นกลุ่มที่ชัดเจนมากพอ ในพื้นที่แห่งนี้ยังเป็นประเด็นหนึ่งที่ทำให้ไม่มีพลังเพียงพอในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชาวนา การรวมตัวของกลุ่มชาวนาจะเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนได้ทั้งราคาข้าว เงินทุนของของชาวนา การรวมตัวกันในการสีข้าวเพื่อพัฒนาบรรจุภัณฑ์ และการสร้างเครือข่ายรวมกันของชาวนาในพื้นที่ใกล้เคียงและในระดับจังหวัด จากการสัมภาษณ์นายสมศักดิ์ เพชรรัตน์ ชาวนาในพื้นที่กล่าวว่าได้ว่า “การรวมกลุ่มของชาวนาเป็นเพียงการรวมกลุ่มภายใต้การช่วยเหลือในโครงการของรัฐ แต่ยังไม่มีการมีระบบ โครงสร้าง การบริหารจัดการกลุ่มที่ชาวนาเข้ามามีส่วนร่วมอย่างชัดเจน กลุ่มที่ชาวนาเข้าร่วมในปัจจุบัน เช่น โครงการนาแปลงใหญ่ ซึ่งเป็นการเข้าร่วมโครงการนาแปลงใหญ่ในระดับจังหวัด หรือการรวมกลุ่มร่วมกันสีข้าวและทำนาปลอดภัย ยังมีเพียง 3-4 ราย” (สมศักดิ์ เพชรรัตน์, 2564, 16 มกราคม)

1.6 ชาวนาส่วนใหญ่ในพื้นที่มีหนี้สินจากการทำนา เนื่องจากการมีต้นทุนในการทำนา ทั้งการจ้างแรงงาน การซื้อวัตถุดิบ รวมไปถึงการซื้อยาและสารเคมีในการดูแลข้าว จนกลายเป็นวงจรของชาวนาที่ไม่หลุดพ้นความยากจน จากการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์โดยส่วนใหญ่ชาวนาที่ใช้สารเคมีโดยเฉพาะในการผลิตจะมีค่าใช้จ่ายอยู่ที่ประมาณ 3,000 ถึง 3,600 บาท ในขณะที่การผลิตแบบอินทรีย์ จะมีต้นทุนประมาณ 1,900-2,500 บาทขึ้นอยู่กับชาวนา อย่างไรก็ตาม นางสาว เพ็ญรุ่ง เสาะแสวง พูดถึงปัญหาการกู้หนี้ยืมสินของชาวนาโดยกล่าวว่า “ทุกวันนี้หนี้สินชาวนา เยอะมากคะ ส่วนใหญ่ก็กู้จาก หรือพ่อค้าคนกลาง ชาวนากู้เอาเงินมาทำนาก่อน เมื่อได้ข้าว ก็เอาไปขายก็ต้องโดยทั้งดอกเบี้ยจะเหลืออยู่เท่าไร แถมโดนกดราคา นี่คือปัญหาของชาวนาไม่มีเงินทุนหมุนเวียนมากพอในการทำนา สุดท้ายก็เป็นหนี้ยากจน แต่ไม่ไปทำนาจะทำอะไร ชาวนาจึงจำต้องทำดีกว่าไม่มีอาชีพอย่างน้อยก็ได้ขายข้าวได้เงินมาสักก้อน ฉะนั้นจึงไม่แปลกกว่าที่นี้ต้องทำนา ได้ 5 รอบต่อ ระยะเวลา 2 ปี” (เพ็ญรุ่ง เสาะแสวง, 2564, 16 มกราคม)

2. การสร้างต้นแบบสภาพผู้นำชาวนาอินทรีย์ โดยการมีส่วนร่วมของชาวนา ตำบลบึงการสาม อำเภอนองเสือ จังหวัดปทุมธานี

งานวิจัยเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมโดยให้แกนนำชาวบ้าน นักวิจัยชุมชนได้สร้างต้นแบบสภาผู้นำชาวบ้านเกษตรอินทรีย์ โดยผลวิจัยพบว่า โครงสร้างต้นแบบสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์ ประกอบไปด้วย 1) จัดตั้งขึ้นโดยผ่านการรับรองจากสภาองค์กรชุมชน 2) มีการระบุที่มาของสมาชิกสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์ 3) มีการกำหนดบทบาทหน้าที่สภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์และสมาชิกสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์ 4) มีการจัดทำแผนดำเนินงานของสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์ 5) มีการพัฒนาระบบกลไกสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์ 6) มีค้นหาภาคีเครือข่ายเข้าร่วมหนุนเสริม 7) การดำเนินงานติดตามและประเมินผล 8) ความเป็นประชาธิปไตยของสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์ ทุกองค์ประกอบของต้นแบบสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์ จะเป็นเน้นการสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์ โดยนักวิจัยจะเข้าไปร่วมหนุนเสริมและเป็นพี่เลี้ยงให้สามารถจัดการตนเองให้ได้ ให้สภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์เกิดได้จริง มีทั้งโครงสร้าง มีคนเข้าไปทำงาน พุดคุย ปกป้องหาหรือในการแก้ไขปัญหาได้ด้วยความตระหนักของการเป็นตัวแทนชาวบ้าน อีกทั้งนักวิจัยพยายามกระตุ้นให้เกิดการขับเคลื่อนการทำงาน มีการออกแบบเก็บข้อมูลสถานการณ์ชาวบ้าน ต้นทุนการผลิต โดยผู้เก็บข้อมูลคือ สมาชิกสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์ นักวิจัยชุมชน โดยมีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ฐานข้อมูลจนสามารถวิเคราะห์ประเด็นปัญหา และการทำงานสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์ได้อย่างต่อเนื่อง ประเด็นที่ประสบความสำเร็จของการสร้างสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์ คือ “การเกิดข้อตกลงร่วม” ในการแก้ไขปัญหาชาวบ้าน โดยกำหนดเป้าหมายในระยะเวลา 3 ปี ที่นำไปสู่การเป็น “นาอินทรีย์” โดยเริ่มต้น ปี 2564 จะมุ่งเป้าหมายให้สมาชิกสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์และชาวบ้านนำผลผลิตร้อยละ 10 มาสีข้าวสารในโรงสีชุมชน 7 โรง ที่มีอยู่ในตำบลบึงกาสาม ในปี 2565 สมาชิกสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์จะทำนาปลอดภัยทั้งหมด และในปี 2566 สมาชิกสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์จะทำนาโดยไม่ใช้สารเคมี 100% และเข้าสู่จุดเริ่มต้นการทำนาอินทรีย์

ภาพที่ 1 โครงสร้างต้นแบบสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ ตำบลบึงกาสาม อำเภอนองเสือ จังหวัดปทุมธานี

จากประเด็นทั้งหมดของการเกิดขึ้นสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์สะท้อนให้เห็นประเด็นสำคัญ คือ การเป็นประชาธิปไตยในกลุ่มชาวนาแห่งนี้ นับตั้งแต่การสร้างสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ การได้มาซึ่งสมาชิกสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ จะมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ของชาวนา กระบวนการทำงานในการสำรวจข้อมูลชาวนา การขับเคลื่อนจนเกิดข้อตกลงร่วมกันนำไปสู่การวางเป้าหมายของพื้นที่ตำบลบึงกาสามไปสู่ “นาอินทรีย์” ล้วนแต่เกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมในการแสดงออกการมีส่วนร่วมการเลือกตัวแทนเข้ามาเป็นสมาชิกสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ ยังมีการมีส่วนร่วมในความเป็นเจ้าของปัญหาและรับผิดชอบในการแก้ไขปัญหาชาวนาร่วมกัน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างการมีส่วนร่วมสร้างจิตสำนึกร่วมของชาวนาในตำบลบึงกาสามทั้งสิ้น

3. การพัฒนาศักยภาพชาวนาต้นแบบในการทำนาเกษตรอินทรีย์ ผ่านสภาผู้นำชาวนา ตำบลบึงกาสาม อำเภอนองเสือ จังหวัดปทุมธานี พบว่า

3.1 การเสริมพลังผู้นำชาวบ้านบนฐานการมีส่วนร่วม การเสริมพลังเป็นเรื่องสำคัญของการสร้างความรู้สึกร่วมของการเป็นชุมชน และการสร้างการมีส่วนร่วมทำกิจกรรมในชุมชนทั้งระดับบุคคล และชุมชน กระบวนการนี้มีจุดเด่นที่การคิดวิเคราะห์ และตระหนักรู้ของบุคคล หรือกลุ่มคน รวมถึงต้องมีการจัดกระบวนการสะท้อนกลับ

3.2 การพัฒนาศักยภาพชาวบ้านผ่านงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน โดยมุ่งพัฒนาให้แกนนำชาวบ้าน เป็น “นักวิจัยชุมชน” ที่สามารถออกแบบข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูล ด้วยตนเองแบบวิถีชาวบ้าน เพื่อนำข้อมูลไปใช้ในการแก้ไขปัญหา โดยผ่านงานโจทย์วิจัย “การสร้างต้นแบบสภาผู้นำชาวบ้าน” ที่มีการใช้กระบวนการ “งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และใช้ชุมชนเป็นฐาน” ประกอบไปด้วยการแสวงหาผู้ร่วมวิจัย การออกแบบงานวิจัยและการปฏิบัติการงานวิจัยโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน และ สรุปผลและเผยแพร่ผลงานวิชาการ โดยใช้ Log Frame และ Outcome Mapping เพื่อเป็นการกำหนดเป้าหมายของผลลัพธ์ของการสร้างต้นแบบสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์ได้ชัดเจน นำไปสู่การทำงานวิจัยที่จะมุ่งสร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับชุมชน โดยชุมชนหรือชาวบ้านเองจะเป็นผู้ลงมือทำ ลงมือปฏิบัติ โดยนักวิจัยจะเป็นพี่เลี้ยงคอยหนุนเสริมให้กับ แกนนำชาวบ้าน ชาวบ้าน และนักวิจัยชุมชน ให้สามารถขับเคลื่อนการพัฒนาพื้นที่ของตนเองได้

3.3 การอบรมเครื่องมือวิจัยชุมชน เป็นการเสริมให้แกนนำชาวบ้าน และนักวิจัยชุมชนฝึกใช้เครื่องมือวิจัยชุมชน ในการเก็บข้อมูล เช่น ตักตวงชาวบ้าน เครื่องมือตัวหนอน Log Frame และ Outcome Mapping เพื่อชวนชาวบ้านเห็นภาพและเป้าหมายร่วมกันในการพัฒนาไปสู่การทำนาอินทรีย์ผ่านกลไกสภาผู้นำชาวบ้านฯ จนทำให้งานวิจัยนี้ นักวิจัยชุมชน แกนนำชาวบ้านมองเห็นผลลัพธ์งานวิจัยนี้ 4 ผลลัพธ์ ได้แก่ 1) เกิดคณะทำงานขับเคลื่อนการจัดตั้งสภาผู้นำชาวบ้านอินทรีย์ที่มีความรู้ 2) สภาผู้นำชาวบ้านมีระบบกลไกดำเนินงาน 3) ชาวบ้านเปลี่ยนพฤติกรรมการทำงานสู่นาอินทรีย์ และระบบกลไกสภาผู้นำชาวบ้านมีประสิทธิภาพ 4) การพัฒนาการตลาดข้าว

3.4 การศึกษาดูงานในพื้นที่ตัวอย่าง เพื่อนำผลความสำเร็จของพื้นที่อื่นมาถอดบทเรียนในการขับเคลื่อนงานสภาผู้นำชาวบ้าน การไปศึกษาดูงานในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น เกษตรอินทรีย์ บ้านดงเย็น อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และตลาดสุขใจ จังหวัดนครปฐม เพื่อถอดบทเรียนการรวมกลุ่มเพื่อทำเกษตรอินทรีย์ การตลาดเกษตรอินทรีย์ที่สามารถสร้างมูลค่าสินค้าเกษตรจากการทำเกษตรอินทรีย์ การไปดูงานเพื่อสร้างแนวคิดการทำเกษตรอินทรีย์ให้กับชาวบ้านในตำบลบึงกาสาม

อภิปรายผลการวิจัย

1. สถานการณ์ทำนาในพื้นที่ตำบลบึงกาสาม อำเภอนองเสือ จังหวัดปทุมธานี มีปัจจัยสำคัญ ๆ ที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตชาวนา การเพาะปลูกและพื้นที่จำนวนนาลดลง โดยเฉพาะปัจจัยปัญหาดินเปรี้ยว ทำให้ได้ผลผลิตที่ต่ำ ปัจจัยการเปลี่ยนอาชีพจากชาวนาเป็นชาวสวนส้มเขียวหวาน และกล้วย ปัจจัยต้นทุนสูงกับการใช้สารเคมี การขาดแรงงานทำนา การเช่าที่นา ปัจจัยการขยายตัวของเมืองและโรงงานอุตสาหกรรม การขาดการรวมกลุ่มของชาวนาทำ ปัญหาหนี้สินชาวนา และพ่อค้าคนกลางกดราคาข้าว โดยเฉพาะปัญหาหนี้สินชาวนากับงานวิจัยเรื่องหนี้สินชาวนาของนันทา กันตริ และคณะ (2562) ได้ศึกษาและวิเคราะห์สภาพการทำนาเช่าในพื้นที่ 3 จังหวัดภาคกลาง ได้แก่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สุพรรณบุรี และชัยนาท โดยมีกลุ่มตัวอย่างชาวนาที่ทำในพื้นที่เป็นผู้สะท้อนปัญหาและอุปสรรค รวมทั้งแนวทางในการปรับตัวสำหรับการทำนาในพื้นที่เช่า จากการศึกษาพบว่า ชาวนาตกอยู่ในภาวะของการเป็นหนี้จากต้นทุนค่าใช้จ่ายที่สูงในการเพาะปลูกข้าวสวนทางการราคาข้าวที่ตกต่ำอย่างต่อเนื่อง รวมถึงภัยธรรมชาติซึ่งเป็นปัจจัยที่ชาวนาไม่สามารถควบคุมได้ ทำให้ชาวนาไม่สามารถจัดการปัญหาหนี้สินของตนเองได้ ทั้งยังรอความหวังจากการช่วยเหลือของภาครัฐ อย่างไรก็ตามในงานวิจัยของนันทา กันตริ และคณะ (2562) ได้วิเคราะห์ว่าการเป็นหนี้สินของชาวนาในพื้นที่ 3 จังหวัดภาคกลาง ส่วนหนึ่งมาจากปัจจัยของชาวนาเช่าที่นาจึงเป็นต้นทุนสูงและเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เป็นหนี้สิน ซึ่งแตกต่างจากพื้นที่ชาวนาในตำบลบึงกาสาม เพราะปัญหาหนี้สินส่วนใหญ่มาจากการกู้ยืมจากสถาบันการเงิน และนอกสถาบันการเงิน โดยเฉพาะการกู้ยืมร้านเกษตรที่ปล่อยกู้ในการซื้อสารเคมีมาใช้ในการทำนา แต่ในพื้นที่บึงกาสามชาวนาส่วนใหญ่ไม่ได้เช่าที่นา ขณะเดียวกันหากมองประเด็นการใช้สารเคมีของชาวนาบึงกาสาม ยังส่งผลต่อการลดลงของการทำนาเพราะการใช้สารเคมีเกิดต้นทุนการผลิตสูงทำให้รายได้ไม่พอเมื่อมีการขยายตัวของบ้านจัดสรร และขยายตัวโรงงานก็ทำให้ชาวนาขายที่นา หรือเปลี่ยนอาชีพไปสู่อะไรอย่างอื่นที่มีรายได้เพิ่ม เช่น ปลูกกล้วยหอม ไปทำงานในโรงงาน ในขณะที่การใช้สารเคมีของชาวนาตำบลบึงกาสามได้สอดคล้องงานวิจัยของสยาม อรุณศรีมรกต และคณะ (2560) โดยงานวิจัยนี้ได้ศึกษาการใช้สารเคมีในการทำนาข้าวพื้นที่อำเภอนองเสือ จังหวัดปทุมธานี ผลการวิจัยพบว่าเกษตรกรมีการใช้สารเคมีในการทำนาข้าวหลายประเภท ได้แก่ 1) ปุ๋ยเคมี 2) สารเคมีกำจัดแมลง 3) สารเคมีกำจัดวัชพืช 4) สารเคมีป้องกัน โรคพืช และ 5) สารเคมีเพิ่มผลผลิตของข้าว เนื่องจากมีความสะดวกและรวดเร็ว ทำให้รวงข้าวใหญ่ ข้าวงาม เขียวทนเขียวนาน ได้ ผลผลิตสูงและมีคุณภาพ

2. การสร้างต้นแบบสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ ตำบลบึงกาสาม อำเภอนองเสือ จังหวัดปทุมธานี มีโครงสร้างประกอบไปด้วย 1) จัดตั้งขึ้นโดยผ่านการรับรองจากสภาองค์กรชุมชน 2) มีการระบุมารของสมาชิกสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ 3) มีการกำหนดบทบาทหน้าที่สภาผู้นำชาวนาอินทรีย์และสมาชิกสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ 4) มีการจัดทำแผนดำเนินงานของสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ 5) มีการพัฒนาระบบกลไกสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ 6) มีค้นหาภาคีเครือข่ายเข้าร่วมหนุนเสริม 7) การดำเนินงานติดตามและประเมินผล 8) ความเป็นประชาธิปไตยของสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ ดังนั้นสภาผู้นำอินทรีย์จึงเป็น “กลไกสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์” ที่เข้าไปจัดการประเด็นปัญหาของชาวนาที่ประสบอยู่ โดยการมีส่วนร่วมของสมาชิกสภาผู้นำชาวนา ชาวนาตำบลบึงกาสาม นักวิจัยชุมชน ด้วยการพูดคุย ปรัชญาหารือ การออกแบบสำรวจข้อมูล และการกำหนดข้อตกลงร่วมในแก้ไขปัญหโดยกำหนดระยะเวลา 3 ปี ที่นำไปสู่การเป็น “นาอินทรีย์” โดย ปี 2564 สมาชิกสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ จะนำผลิตผลร้อยละ 10 มาสีข้าวสาร ในโรงสีชุมชน 7 โรง ที่มีอยู่ในตำบลบึงกาสาม ในปี 2565 สมาชิกสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ทำนาปลอดภัยทั้งหมด และปี 2566 สมาชิกสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ ไม่ใช้สารเคมี 100% และเข้าสู่จุดเริ่มต้นการทำนาอินทรีย์ ซึ่งเมื่อพัฒนารูปแบบสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ของตำบลบึงกาสาม อำเภอนองเสือ จังหวัดปทุมธานี ได้สอดคล้องกับแนวคิดสภาผู้นำชุมชน ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้ร่วมกับชุมชนบ้านโคกสำโรง จังหวัดสุรินทร์ สภาผู้นำชุมชนเป็นแนวคิดที่ขับเคลื่อนความเข้มแข็งของชุมชนที่นำไปสู่การจัดการตนเอง โดย สสส.สำนัก 6 ซึ่งจากวิกฤติการใช้สารเคมีทางการเกษตรของหมู่บ้าน ทำให้มีคนเสียชีวิตจากการใช้สารเคมีและเคยถูกร้องเรียนไปในหลายหน่วยงานถึงการใช้สารเคมีรบกวนพื้นที่ใกล้เคียง ขณะที่การทำงานเพื่อแก้ปัญหาก็ต่างฝ่ายต่างทำ โดยมีเงื่อนไขสำคัญของการขับเคลื่อนการทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาคือการรวมตัวกันเป็นกลไกการทำงาน ที่เรียกว่า “สภาผู้นำชุมชน” โดย “กลไกสภาผู้นำชุมชน” คือตัวอย่างจัดการปัญหาในพื้นที่ ส่งผลให้การจัดการปัญหาทั้งมาตรการลดการใช้สารเคมีในการปลูกผัก จากเดิมที่เคยมีค่าใช้จ่ายในการซื้อสารเคมีมากถึงปีละ 89,975 บาท จากการทำประชาคมและกำหนดกติการ่วมกัน บ้านสำโรงสามารถลดการซื้อสารเคมีเหลือปีละ 15,485 บาท ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 80 วินดา วัฒนชีวินปกรณ์ (2561) ในขณะที่การสร้างต้นแบบสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ต้นแบบ ตำบลบึงกาสาม อำเภอนองเสือ จังหวัดปทุมธานี หากพิจารณาในแง่โครงสร้างของสภาผู้นำชาวนาฯ ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของดรณศักดิ์ ตติยะลาภะ และคณะ (2560) พบว่า การสร้างสภาพลเมืองจังหวัดปทุมธานี เมื่อมีโครงสร้างสภาพลเมืองที่ชัดเจนแล้ว ที่มาของสมาชิกสภาพลเมือง และยังต้องมีกำหนดบทบาทหน้าที่ในการทำงาน เช่น บทบาทในการพัฒนาความเป็นพลเมือง บทบาทของการมีสิทธิขั้นพื้นฐานทั้งเสรีภาพ ความเสมอ

ภาค เศรษฐกิจที่ดีศรีความเป็นมนุษย์ บทบาทหน้าที่ในการมีส่วนร่วมในนโยบายสาธารณะกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น

3. การสร้างเสริมพลังแกนนำและการพัฒนาศักยภาพสภาผู้นำชาวนา พบว่า ประเด็นการสร้างเสริมพลังผู้นำชาวนาบนฐานการมีส่วนร่วม และประเด็นการพัฒนาศักยภาพชาวนาผ่านงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เป็นการมุ่งพัฒนาให้แกนนำชาวนา เป็น “นักวิจัยชุมชน” เพราะว่าการเสริมพลังเป็นเรื่องสำคัญของการสร้างความรู้สึกร่วมกันของการเป็นชุมชน ใจของปัญหาชาวนามาจากชาวนา และการสร้างการมีส่วนร่วมทำกิจกรรมในชุมชนทั้งระดับบุคคล และชุมชน กระบวนการนี้มีจุดเด่นที่เติมการคิดวิเคราะห์ และตระหนักของชาวนา รวมถึงต้องมีการจัดกระบวนการสะท้อนกลับ สอดคล้องกับหลักการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ของกาญจนา แก้วเทพ (2565) ได้เขียนหนังสือเรื่อง การเสริมพลังกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้ชี้ให้เห็นว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นหรือที่เรียกว่า CBR โจทย์วิจัยต้องมาจากชาวบ้าน ชาวบ้านต้องได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย ต้องเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน งาน CBR คือกระบวนการเสริมพลังให้ชุมชนเข้มแข็ง (Empowerment) พี่เลี้ยงมีหน้าที่ไปหนุนเสริม (support) นักวิจัยชาวบ้าน ฯลฯ สอดคล้องกับเป้าหมายสูงสุดของ CBR ที่นอกจากจะมุ่งแก้ปัญหาหรือพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนเป็นเบื้องต้นแล้วในลำดับต่อมา ก็ยังวางเป้าหมายไว้ที่การสร้างเสริมพลังของ “นักวิจัยชุมชน” ตั้งแต่ชาวบ้าน เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ นักวิชาการในท้องถิ่น และเสริม “ความเข้มแข็งของชุมชนและสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน” ไปพร้อม ๆ กัน

องค์ความรู้ใหม่

1. งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ ได้สร้างต้นแบบสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ โดยเกิดโครงสร้างการทำงานที่เป็นกลไกจนสามารถขับเคลื่อนการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชาวนาในพื้นที่ตำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี ประกอบไปด้วย 1) การได้มาของสมาชิกสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ 2) มีการกำหนดบทบาทหน้าที่สภาผู้นำชาวนาอินทรีย์และสมาชิกสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ 3) มีการจัดทำแผนดำเนินงานของสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ 4) มีการพัฒนาระบบกลไกสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ 5) มีการค้นหาภาคีเครือข่ายเข้าร่วมหนุนเสริม 6) การดำเนินงานติดตามและประเมินผล

2. งานวิจัยนี้เกิดองค์ความรู้โดยการพัฒนาศักยภาพชาวนา เป็น “นักวิจัยชุมชน” ให้สามารถตั้งโจทย์วิจัยที่เกิดจากความต้องการของชุมชนเป็นตัวตั้ง นักวิจัยชุมชนสามารถออกแบบ

ข้อมูล เก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล ร่วมกับนักวิชาการได้ ซึ่งเป็นหลักการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. หน่วยงานเกษตรอำเภอ เกษตรจังหวัด สามารถนำไปขยายผลกับกลุ่มเกษตรกรอื่นได้ และสามารถขยายผลในพื้นที่อื่น ๆ และสามารถกำหนดเป็นนโยบายสาธารณะแบบมีส่วนร่วม
2. รูปแบบระบบกลไกของสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ สามารถเป็นต้นแบบที่จะนำไปปรับใช้ในการขับเคลื่อนการทำงานของกลุ่มแกนนำชุมชน หรือประเภทกลุ่มภาคประชาชนให้เกิดกลไกการทำงานที่มีความต่อเนื่องนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. สภาเกษตรกรจังหวัดควรนำรูปแบบและระบบกลไกของสภาผู้นำชาวนาอินทรีย์ไปปรับใช้กับกลุ่มชาวนา เพื่อให้ชาวนาเกิดการรวมตัวเป็นสภาผู้นำชาวนาในการขับเคลื่อนและแก้ไขปัญหาของชาวนาในพื้นที่
2. หน่วยงานภาครัฐ อย่างเช่น เกษตรจังหวัดและเกษตรอำเภอสามารถนำผลการวิจัยไปปรับใช้ในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมเพื่อมุ่งส่งเสริม พัฒนา และแก้ไขปัญหาชาวนา เช่น ปัญหาหนี้สิน ผลผลิตข้าวและการส่งเสริมการตลาดเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มของข้าว

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2565). *การเสริมพลังกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น.
- ชาวนาไม่เปิดเผยนาม. (2563, 19 ธันวาคม). สถานการณ์การทำนาลดลงในตำบลบึงกาสาม อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี. (ดรณศักดิ์ ตติยะลาภะ, ผู้สัมภาษณ์).
- ดรณศักดิ์ ตติยะลาภะ และคณะ. (2560). การศึกษาสร้างตัวแบบสภาพลเมืองจังหวัดปทุมธานีสู่ความเข้มแข็งประชาธิปไตยไทย. *วารสารวิจัยและพัฒนาวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์*, 12(1), 231-245.
- นันทา กันตริ และคณะ. (2562). *โครงการศึกษาสภาพการเข้านาภาคกลาง: กรณีศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สุพรรณบุรี และชัยนาท*. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- พรทิพย์ สำราญจิต. (2562). *เพราะเธอ...คือชานวนา: โอกาสและความหวังการหลุดพ้นกับดักหนี้ชานวนา*. กรุงเทพฯ : มิชชั่น อินเตอร์ พริน จำกัด.
- เพ็ญรุ่ง เสาะแสวง. (2564, 16 มกราคม). สถานการณ์การทำนาลดลงในตำบลบึงกาสาม อำเภอนองเสือ จังหวัดปทุมธานี. (ดรณศักดิ์ ตติยะลาภะ, ผู้สัมภาษณ์).
- วนิดา วัฒนชีวินปกรณ์. (2561). *สภาผู้นำชุมชน กลไกเข้มแข็งที่นำไปสู่การจัดการปัญหาสุขภาพของพื้นที่: บทเรียนชุมชนน้ำอ้อย “บ้านสำโรง” จังหวัดสุรินทร์*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- สมศักดิ์ เพชรรัตน์. (2564, 16 มกราคม). *สถานการณ์การทำนาลดลงในตำบลบึงกาสาม อำเภอนองเสือ จังหวัดปทุมธานี*. (ดรณศักดิ์ ตติยะลาภะ, ผู้สัมภาษณ์).
- สยาม อรุณศรีมรกต และคณะ. (2560). การใช้สารเคมีในการทำนาข้าวของเกษตรกรในอำเภอนองเสือ จังหวัดปทุมธานี. *วารสารเกษตรพระวรุณ*, 14(2), 173-180.
- สำนักงานจังหวัดปทุมธานี. (2563). *เกษตรกรผู้ปลูกกล้วยหอมทองปทุม*. เข้าถึงได้จาก http://www2.pathumthani.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=1325:110364-2&catid=9&Itemid=231

